

Søren Schou

Riv paradigmerne ned!

Under Watergate-skandalen havde præsident Nixon en pressesekretær, der hed Ronald Ziegler. Det var Ziegler, der havde til opgave at viderebringe præsidentens efterhånden mere og mere desperate og forviklede bortforklaringer til den kritiske opinion, og han måtte undertiden korrigere sig selv. Det gjorde han på opfindsomme måder. Engang erklærede han, at hans foregående udtalelser ikke længere stod til troende. De var blevet – som han sagde – »inoperative.« Ord som »forkert« eller »usand« kom ikke over hans læber, men netop – »inoperative.«¹

Der ligger en hel erkendelsesteori skjult i dette omhyggelige ordvalg. Tidligere forklaringsforsøg søges hverken sandsynliggjort eller afkræftet, man tager afsked med dem ved at erklære dem ude af funktion.

Der er forskelle på en Zieglers »cover up«-manøvrer og en moderne litteraturforsker, der gør kort proces med en forskningsmæssig fortid. Det kan være forskelle i graden af god tro. Men der er også paralleller i den måde, hvorpå de omtaler det forgangne: som noget, man ikke behøver forholde sig til ud fra sandhedskriterier.

Forskeren har imidlertid noget, Ziegler kun kunne have sukket efter, nemlig en videnskabsteoretisk begrundelse for ikke at tale om sandhed eller falskhed, men om *overhaletthed*, når han karakteriserer den hidtidige forskning. Legitimationen stammer fra Thomas S. Kuhn og hedder *paradigmeskiift*.² Ifølge paradigmateteorien bryder et nyt videnskabsbegreb igennem, uden at det gamle udtrykkeligt forkastes med rationelle begrundelser. Paradigmerne er nemlig inkomensurable, og overgangen fra det ene til det andet er bestemt af meget andet end forskningslogik i snæver forstand, især af institutionelle, forskningssociologiske forhold. Man begynder at bedrive videnskab på en ny måde, ud fra en række fælles grundantagelser, der ikke udtrykkeligt modificerer det forudgående paradigme, men slet og ret udgør en ny praksis, som efterhånden udkonkurrerer en gammel.

Overgangen fra ét paradigme til et andet kan ifølge Kuhn også

Søren Schou er lektor i tekstvidenskab ved Roskilde Universitetscenter.

være motiveret i, at det nye paradigme giver os bedre redskaber til problemløsning end det gamle. For så vidt er en sammenligning mellem gammelt og nyt mulig på de praktiske resultaters område. Men den provokerende kerne i Kuhns overvejelser er, at der er et stærkt darwinistisk element i forskningens historie. At det nye vinder over det gamle sker ikke primært som resultatet af en grundlagsfornyende dialog med det. Skiftet sker, fordi dets tilhængere bliver flere og

stærkere.

Om Kuhn har ret i, at intern forskningslogik generelt spiller en meget mere beskedne rolle for videnskabens udvikling end de »ydre« institutionelle forhold, vil jeg ikke diskutere. Det interessante er i denne sammenhæng, at en del humanister gennem de sidste ca. 15 år har tolket deres bestræbelser ind i Kuhns paradigmemodel.

Det har ikke skortet på »paradigmeskift« i litteraturvidenskaben herhjemme, siden Kuhns bog oversattes i 1973 – og allerede inden da havde der været et par »kopernikanske revolutioner« og udnævnelser af nye synsmåder til »einsteiniske« brud og »kvantespring.« Med sådanne velsignelser er fornyelserne, strukturalismen, semiologien, ideologikritikken, den marxistiske og feministiske kritik samt receptionsæstetikken og Yale-skolens *deconstruction*, vist allesammen blevet holdt over dåben.

Kuhn har ikke været videnskabsteoretisk hovedreference for nogen af disse retninger, men med de oplagte muligheder for selvprofilering, der ligger i at præsentere sig selv som »nyt paradigme«, kan det ikke undre, at der ret regelmæssigt har været referencer til hans videnskabsteori. Måske har Kuhn været den eneste videnskabsteoretiker, alle slags litteraturer har kunnet enes om et henviser til, som belæg for deres forsknings unikke præg. At udnævne sin egen indsats til »paradigmeskift« er et slagkraftigt argument for en hvilken som helst ny bevægelses egen væsentlighed – og et argument for ikke at beskæftige sig med sine »ptolemæiske«, »newtonske« (eller hvad de nu kaldes) forgængere

Den fase, som Kuhn omtaler som »den normalvidenskabelige«, og som består i tidskrævende fordybelse i det gældende paradigmes synsmåder, har til gengæld været af kort varighed, for snart indtraf den næste videnskabelige jordrustelse, der slog benene væk under normaliteten.

Foregår paradigmeudviklingen virkelig så meget hurtigere på humanioras område end inden for naturvidenskaberne? Jeg tror, det modsatte er tilfældet. Der er stadig videnskabelige indsigter at hente i Georg Brandes' 112 år gamle *Danske Digtere* – ikke bare på enkeltiagttagelsernes, men også på karakteriseringsmådernes niveau. Mens et værk om fysik fra samme periode vel kun kan give en moderne fysiker en kuriosumagtig oplevelse (bortset fra, hvad det ufrivilligt fortæller om væksten i erkendelse mellem dengang og nu). Da der inden for humaniora ligger mindst en snes såkaldte »kopernikanske revolutioner« og »paradigmeskift« mellem Brandes og os, men – såvidt jeg er orienteret – meget færre skift mellem 1870ernes fysik og vore dages,

burde erkendelseeffekten vel have været den omvendte.

Hvis man med dette eksempel som spinkelt grundlag tør påstå, at paradigmebegrebet (og tilsvarende forestillinger om »kvantespring«) har været anvendt mere løsagtigt inden for litteraturvidenskaben end på naturvidenskabernes område, så forbliver det dog et tankevækkende faktum, at det har været anvendt. For samtidig med, at paradigmebegrebet signalerer: »Jeg kommer med noget helt nyt«, siger det jo: »Og jeg kan ikke snakke med mine traditionalistiske forgængere.« At være inkommensurabel gøres derved til en dyd. Kuhns konstatering af, at videnskaben de facto sætter magt over sandhedssøgen på helt darwinistisk vis, gøres til en prestigefyldt og efterstræbelsesværdig norm. En beskrivelse af et udviklingsmønster tolkes som en anvisning, og den udeblevne dialog bliver forskningens adelsmærke.

Skolerne har afløst hinanden med en markskriferisk regelmæssighed, der nok vil forekomme mere monoton, desto længere man selv har puslet med faget (og des længere ens eget gennembruds-paradigme glider ned i rækken af overhalede, efterhånden helt tilgroede traditioner!).

Men har *praksis* været så springende, som proklamationerne bedyrer? Der har været en tendens til, at senere skoler har forholdt sig *differentieret* til deres forgængere, således at den umiddelbart foregående gruppering er blevet afvist som ugyldig, mens man til gengæld har fundet *ældre* retninger værdige diskussionspartnere. Den socialhistorisk, psykoanalytisk og semiologisk orienterede forskning efter 1968 gjorde kort proces med nykritikken som »inoperative«, mens den gik i dialog med ældre biografisk og sociologisk litteraturvidenskab – ikke kun med mellemkrigstidens marxistisk inspirerede retninger, men også med den egentligt biografiske tradition fra f.eks. Vilhelm Andersen. Nogen ukritisk genoplivning fandt ikke sted – man talte gerne om »overskridelse« af forgængernes »bornerte« positioner – men pointen er, at man forholdt sig til dem ud fra et prøvbarheds-kriterium, og ikke blot, som i nykritikkens tilfælde, viste dem fra sig som »inoperative.«

Noget tilsvarende gælder 80'ernes poststrukturalisme, med Yale-skolen som den mest indflydelsesrige herhjemme. Også den er søgt tilbage; i dette tilfælde var det 68-synsmåderne, man fandt uanvendelige, og i stedet gik poststrukturalisterne i dialog med nykritikken, som de havde interessen for »teksten, hele teksten (sådan da!), og ikke andet end teksten« som forskningsobjekt tilfælles med.

Heller ikke i Yale-skolens tilfælde var der tale om nogen betingelsesløs tilslutning til en tidligere tradition – faktisk har nykritikken

været Yale-skolens foretrukne angrebsmål. Men man talte med den, man har forholdt sig til det, poststrukturalister med Paul de Mans karakteristiske formulering så som nykritikkens særegne blanding af »blindhed« og »indsigt.«³ Nykritikken havde man noget at *sige om*, den kunne være svagtseende og bornert, men undertiden altså også indsigtsfuld, og under alle omstændigheder værd at *efterprøve*. Mens den samfundsmæssigt orienterede litteraturkritik gled ud af mørket, blev »inoperative.«

Der tegner sig et mønster i måden at forholde sig til traditionen på. Den umiddelbare forgænger affærdiges slet og ret som uanvendelig, mens man forholder sig seriøst til »bedsteforældrene.« Hvad man skal kalde dette bevægelsesmønster ved jeg ikke. Det er ikke i overensstemmelse med paradigme-betragtningen, da det kun er det umiddelbart foregående, man opfatter sig som usammenlignelig med, ikke ældre retninger. En pendulbevægelse er der lige så lidt tale om, da der ikke slet og ret foregår nogen overtagelse af »bedsteforældrenes« positioner, men en sofistikeret bearbejdelse af dem. Og endelig ville en »spiral«-metafor – som kunne pege på, at noget tidligere gentages på et trindhøjere niveau – underbelyse den faktiske diskontinuitet, der karakteriserer forskningsudviklingen og dermed bryder spiralen.

Bevægelsesmønsteret lader sig ikke sammenfatte i brud-, pendul- eller spiralmetaforer – og det gavner næppe klarheden at danne blandede metaforer à la »brudfyldt spiral med pendultendenser«, når det, der finder sted, kan beskrives uden svinkeærinder: Udviklingen præges af en både faktisk og erklæret afstandtagen fra det umiddelbart foregående som »inoperativt« – og af en tilegnelse af fjernere traditioner i modificeret form.

Det mest påfaldende i bevægelsesmønsteret er ligegyldigheden med det umiddelbart foregående – påfaldende fordi den nye forskergeneration fra sin uddannelsestid utvivlsomt kender til det, som den tier om. Bruddene har sikkert såvel miljømæssige som internt forskningsbestemte årsager. De miljømæssige har med generationsmæssig selvmarkering at gøre. Der kunne siges mangt og meget om *fadermordet* som psykologisk nødvendighed i det akademiske samfund, en vej til ære og magt, og til de få videnskabelige stillinger inden for humaniora. Men der er også en anden type begrundelse, som har at gøre med, at en hvilken som helst forskningstradition vil have en tendens til at interessere sig for visse typer spørgsmål og marginalisere andre, som så til gengæld markeres stærkt i et efterfølgende opbrud.

For at konkretisere med de aktuelle kommunikationsbrist mellem »68ere« og Yale-skolens tilhængere herhjemme: Der lå i 68-sammen-

tænkningen af forskellige deltraditioner en forestilling om en humanistisk enhedsvidenskab, ikke som noget, der allerede var realiseret, men som et ambitiøst program. 68-sammentænkningen af socialhistorie, psykoanalyse og semiologi rummede ambitioner om, at alle slags menneskelige symboliseringsprocesser principielt lod sig forklare ud fra en samlet teori om mennesket som historisk og psykologisk væsen. Det var en ambition, der kunne opleves som illusionsmageri af »efter-68ere«, som ikke havde været med til at formulere den, og derfor rimeligt nok havde et temmelig ufanatisk forhold til den. De var i stand til at se, hvilke litteraturvidenskabelige problemstillinger der faktisk blev sat parentes om, eller anderledes sagt: hvad der var gået tabt i tekstbeskæftigelsen fra nykritikkens og de russisk-tjekkiske formalismers dage til 68-generationens. Og de var tilbøjelige til skepsis, når deres forgængere bedyrede, at disse marginaliserede områder faktisk også engang – når forskningen var »drevet længere frem« – ville kunne omfattes af universalitetskravet. Den evindelige tale om »overskridelse« kunne forekomme uoprigtig, når den socialhistorisk-psykoanalytiske kritik rent faktisk forsømte spørgsmål, der f.eks. var genstand for nykritikkens levende interesse.

Lad mig nævne tre områder, som 68-skolen har haft vanskeligt ved at forholde sig til, områder som stod centralt i nykritikken (og den russiske formalisme) – og som poststrukturalisterne viser fornyet opmærksomhed:

1) Nykritikken analyserede digtningen som spændingsfyldt struktur. Ved første øjekast kunne det se ud, som om denne interesse blev videreført af den socialhistorisk-psykoanalytiske litteraturvidenskab, der jo også var optaget af »modsigelser« i teksten. Men det ville være fejlagtigt at sige, at nykritikkens positioner slet og ret blev overflødiggjort af efterfølgerne. Kravet i den socialhistorisk-psykoanalytiske forskning var ufravigeligt, at modsigelserne skulle have historisk eller psykologisk signifikans – ellers var de uinteressante. Marginaliserede blev derved den type modsigelsesanalyser, som nykritikeren Cleanth Brooks gennemførte i *The Well-Wrought Urn* (af bl.a. Wordsworths »Intimations of Immortality« og Shakespeares »Macbeth«, for at nævne to særligt fremragende eksempler⁴). Det var ikke til at se, hvordan denne type modsigelsesanalyse kunne bringes i overensstemmelse med kravet om signifikans, så derfor gled den ud.

2) Den grundige, gennemførte stilanalyse fik også trange kår hos nykritikkernes efterfølgere. Området blev forsømt, mens f.eks. udsigelses- og forløbsanalysen blev genstand for enorm interesse. Der blev ganske vist udviklet sofistikerede og erkendelsesskabende teorier om stil som psykologisk forsvarsmekanisme eller som appelinstru-

ment i en historisk specifik situation, men der var tale om rammeteorier, der ikke operationaliseredes til så præcise og individualiserede stilkarakteristikker, som man – for blot at tage et tilfældigt eksempel – finder hos den schweiziske nykritiker Emil Staiger.⁵ Det er ikke tilfældigt, at det netop var en superstilist og retoriker, nemlig Paul de Man, der blev den poststrukturalistiske hovedskikkelse.

3) Når den socialhistorisk-psykoanalytiske retning eksplicit beskæftigede sig med teorier om æstetiske virkemidler, blev begrebet normalt identificeret med »fascinationsformer.« At redegøre for en teksts æstetiske appel blev stort set ensbetydende med at påvise, hvilke bevidste eller ubevidste læserforventninger den tilfredsstillede. Herved fjernedes interessen fra en type æstetikanalyse, som den amerikanske nykritik – men især de russiske og tjekniske udgaver af formalismen – havde dyrket, og som havde den *modsatte* erkendelsesinteresse. Det, de beskæftigede sig med, var ikke, hvilke lystfyldte projektmuligheder teksten tilbød, men tværtimod, hvordan litterariteten frustrerer forventningerne, gør vold på læserlyster. Hvis en samlet æstetisk analyse må gøre rede for spillet mellem tiltrækning og frastødning, mellem lystfyldte identifikationsmuligheder og mærkværdiggørelse af det vante, så har »68«-bestræbelserne kun indfriet den ene halvdel af programmet.

Kataloget over undladelsessynder kan sikkert gøres længere, men de tre tilfældige valgte eksempler må være tilstrækkelige til at belyse, hvordan »68«-forskningen viste problemer fra sig, som utvivlsomt er centralt litteraturvidenskabelige, men som ikke fandt deres plads i det overordnede projekt: at redegøre for menneskelige symboliseringsprocesser inden for rammerne af en samlet teori. Det ville være for meget at sige, de blev tabuerede – det var bare ikke til at se, hvordan man kunne komme videre med dem.

Det var sådanne huller, poststrukturalisterne eftertrykkeligt søgte at udfylde – men med omkostninger, som jeg ikke synes, de har haft blik for. For ambitionerne om en samlet teori blev hos poststrukturalisterne opgivet til fordel for en koncentration om det partikulære: den ahistoriske enkeltkarakteristik, det lokale sprogpil, den intertekstuelle detalje.

Konfrontationen med Yale-skolen har været nyttig ved at gøre de blinde pletter mere påfaldende for »68erne« selv, og den har modvirket hensynken i selvgratulerende magelighed. Skarpsindighed kan ingen frakende den. Alligevel har jeg efterhånden svært ved at se Yale-skolen som en inspiration i mere positiv forstand. Dens insistensen på at afdække retoriske koder, som dementerer forfatter-jeg'ets

bestræbelser, står ikke tilbage for kapitallogikken i determinisme og ensformighed. Dens forsøg på at få tekster til at sige det modsatte, slet og ret, af overflademeningen, udtynder læsningen til en plus-minus-skematik. Dens opfattelse af menneskelig meningsdannelse som kastebold for sprogets luner burde gøre den selv tavs. Først og fremmest har jeg svært ved at se det *ungdommelige* i dens umådeholdne mådehold, dens afkald på at orientere sig uden for litteraturbeskæftigelsens traditionelle enemærker – eller bare opspore forfattere, der ikke allerede er kanoniserede.

Er der noget *nutidigt* i dekonstruktionen, ligger det i dens tidstypiske måde at opgive ævred på. Man søger tilflugt fra historiens uoverskuelige mangfoldighed i den virtuost opdyrkede sans for det tekstuelle benspænd, den elegante ajourføring af illusionsnummeret med elefanten, der spiser sig selv. Der er en ironisk grimasserende stildyrkelse i Yale-skolens litteraturanalyser, som leder tanken hen på den postmoderne reklameindustri selvvrængende meta-fiktion med dens meningsimplosioner og underforståede kulturpessimisme. At gå under med stil er blevet en hjertesag.

En sammenhængende teori om menneskelige symboliseringsprocesser venter ikke lige rundt om hjørnet, men jeg kan ikke se, den er blevet overflødiggjort som ambition – tværtimod er poststrukturalismens fragmentering af helhedsperspektivet et godt argument for, at »68«-ambitionen må fastholdes. De blinde pletter kan endnu vise sig at være midlertidige hængepartier, men det vil rigtignok forudsætte et mod til at tænke videre og tænke *om*, også i en situation, hvor sådanne ambitioner om at skabe en sammenhængende teori af modstanderne identificeres med »mestertænkning« og totalitær videnskab. Hvis den socialhistorisk-psykoanalytiske forskning slår sig til tåls med at se sig selv som en niche for specialindsigter, giver den nemlig Kuhn ret i, at videnskabelige skoler er usammenlignelige. Og så bliver synspunktet: Forskellige retninger inden for forskningen søger hver sin visdom, afsondrede fra hinanden, men salige i hver sin tro.

Som *social norm* er der noget særdeles sympatisk ved denne holdning. Den er udtryk for en tolerance, der er tiltrængt på forskningsstederne. Men kravet om, at man omgås anderledes forskende på en kultiveret måde, må ikke forveksles med en tro på, at forskellige måder at forske på så også er lige gyldige, og sammenligninger dermed meningsløse. Det er ikke tolerance, men relativisme i slet forstand. Den videnskabelige relativismes problem – som også er det problem, Kuhn løber ind i og ikke vil løse – er, at den afstår fra at stille spørgsmål til sandhedsfordringen i selve det grundlag, den en-

kelte retning tolker fænomenerne ud fra. Det accepteres som givet, principielt sideordnet med andre grundlag, og sandhedskravet kan kun stilles på et lavere niveau, i vurderingen af, hvorledes det enkelte videnskabelige arbejde lever op til det pågældende »paradigmes« normer.

Relativismen er problematisk, fordi den ikke kan gøre rede for den nedbrydning af rammerne, der trods alt ind imellem finder sted, nemlig når forskellige forskere på tværs af skolerne diskuterer det samme fænomen og accepterer, at deres egne argumenter kan tilbagevises. Men den er først og fremmest problematisk, fordi den ikke regner med muligheden for, at rammerne *selv* kan gøres til genstand for rationel diskussion: Også grundantagelser må stå til debat, de kan styrkes eller svækkes af de spørgsmål til relevans, forklaringskraft og konsistens, vi jo som en selvfølge stiller på lavere niveauer, inden for den enkelte forskningsgren.

Lige så ubetinget tolerancen bør gælde som *norm for den sociale omgang* med anderledes forskende, lige så sagligt skarpt må *debatten om grundantagelser* føres, det være sig antagelser om mennesker, tekster eller samfund.

Jamen, er den skarphed overhovedet mulig, når humaniora som bekendt er »blød« videnskab? Det er en indvending, man undertiden ser fremført som argument for, at diskussioner om sandhed og falskhed ikke kan føres så betingelsesløst inden for humaniora som på de »hårde« videnskaberens område. Indvendingen bygger vist på en misforståelse. Humanioras blødhed har for mig at se med det flydende og sammensatte emneområde at gøre, ikke med sandhedskravet. For at humanister taler om alt muligt – og en forbløffende stor del af samtalen mellem humanister selv fra samme retning går som bekendt med at afklare, om man overhovedet taler om det samme! – rokker ikke ved selve forpligtetheden på, at man prøver at *tale sandt*, uanset om man er på blød eller hård grund, og uanset om man taler tøvende eller sikkert.

Grundantagelser feticheres som indiskutable, når en meningsudveksling afrundes med konstateringer à la: »Du har din *lidenskabslære*, jeg har min *psykoanalyse*, derfor tolker vi teksten forskelligt, og så kan vi ikke komme videre.« Hvis en uenighed om fortolkningen af en tekst viser sig at bunde i divergerende menneskeopfattelser, er det fristende at lukke diskussionen med sådanne påstande om, at her er man stødt ind i usammenlignelige betragtningsmåder. Fristelsen kan ikke begrundes, for menneskesyn er lige så lidt hævet over debat som de antagelser, der er afledt af dem.

At inddrage *værdidiskussionen* i denne debat, er efter min mening

også at tale udenom. Hvis man hævder, at grundantagelser er »interessebestemte« og usammenlignelige af *den grund*, fører man en gammel diskussion om videnskabens værdibestemthed ud i nogle absurde konsekvenser. Grundantagelser kan selvfølgelig være interessebestemte, partitagende og knyttet til bestemte værdier; men hvis de ikke samtidig prøver at syntetisere en række iagttagelser, er de dogmatiske konstruktioner, som stiller sig uden for debatten, og dermed også uden for videnskaben. Hvis de overhovedet hævder at sige noget om virkeligheden, er det altid muligt at diskutere dem, tolke dem, anfægte dem.

Debatten ville på én gang blive skarpere og mere lydhør, hvis den bestemtes af et anti-Ziegler- og et anti-Kuhn-princip, så den forløb efter devisen: Intet er »inoperativt«, alt (mere eller mindre) sandt eller falsk, både det man selv og modparten, ens »forældre« og »bedsteforældre« hævder. I dette krav om at tage både sine egne og andres synspunkter alvorligt – det vil sige forholde sig til deres sandhedsværdi, relevans og forklaringskraft – ligger der jo bl.a. en opfordring til at reagere på det vitterlige vås, i stedet for fromt at undlade at tage stilling under henvisning til paradigmeforskelle. Men der ligger også en opfordring til at undersøge, om forskellige tolkninger kan være tolkninger af forskellige sider af emnet, og dermed muligvis forenelige.⁶

At gøre sig usammenlignelig ved at lægge kvantespring eller paradigmeskift mellem sig og sin modpart er det samme som at bidrage til mystifikationerne, og til den udbredte fordom, at i *humaniora* eksisterer der kun én fast norm, nemlig »anything goes« – bare ikke for længe ad gangen!

Noter

1. Om Ronald Ziegler, jvf. Christopher Lasch: *The Culture of Narcissism*, s. 141. London, 1980.
2. Thomas S. Kuhn: *Videnskabens revolutioner*. Kbh., 1973. Originaludgaven er fra 1962, rev. 1970.
3. Paul de Man: *Blindness & Insight. Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*. Minnesota, 1971 (1983).
4. Cleanth Brooks: *Poetisk Struktur*. Kbh., 1968. Den amerikanske original er fra 1947.
5. Jvf. f.eks. Emil Staiger om Heinrich von Kleists »Das Bettelweib von Locarno« i hans *Meisterwerke deutscher Sprache aus dem 19. Jahrhundert*. Zürich, 1957.
6. Den ugidelighed, der består i mangelen på lyst til at sammenligne sig med det tilsyneladende anderledes, har sidst vist sig ved promoveringen af/reaktionen på den såkaldte »receptionsæstetik.« Er den udtryk for fundamentalt nye synspunkter, eller er den »kompatibel« med allerede kendte retninger, kun nybrydende hvad selve undersøgelsesområdet angår?